

Pojęcia kluczowe: skarga konstytucyjna, śmierć skarżącego, umorzenie postępowania przed sądem konstytucyjnym, wstępna kontrola skargi konstytucyjnej, interes prawny

Glosy

Paweł Śmiałek, Roksana Gawrońska

ŚMIERĆ SKARŻĄCEGO A ROZPOZNANIE SKARGI KONSTYTUCYJNEJ – GŁOSA DO ORZECZENIA TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO Z 21.01.2020 R. (TS 68/18)

Analizowana materia dotyczy rozpoznania skargi konstytucyjnej osoby, która po jej złożeniu zmarła. Sprawa ta nie była dotychczas przedmiotem szerokiego zainteresowania Trybunału Konstytucyjnego i nauki prawa konstytucyjnego. Nie ulega jednak wątpliwości, że jest to niezwykle ważna kwestia, wymagająca dogłębnej analizy. W szczególności ze względu na dwugłos w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Z jednej strony Trybunał Konstytucyjny uznaje, że śmierć wnioskodawcy w toku postępowania nie stanowi przyczyny zawieszenia lub umorzenia postępowania wszczętego skargą konstytucyjną, gdyż kluczowe jest zbadanie konstytucyjności zakwestionowanej normy prawnej. Z kolei w innych orzeczeniach sąd konstytucyjny stwierdza, że podstawą skutecznego wniesienia skargi konstytucyjnej jest interes prawny wnioskodawcy, który ustaje z chwilą jego śmierci. Celem niniejszego opracowania jest omówienie kwestii związanej z rozpoznaniem skargi konstytucyjnej w sytuacji następczej śmierci osoby, która ją wniosła, z perspektywy ogólnego interesu prawnego związanego z rozpoznaniem skargi oraz celami związanymi z jej rozpoznaniem przez sąd konstytucyjny.

1. WSTĘP

Wieloletnia perspektywa stosowania i obowiązywania regulacji dotyczących skargi konstytucyjnej skłania ku konstatacji, że etap wstępnej kontroli ma znakomite znaczenie dla realizacji gwarantowanego przez art. 79 ust. 1 Konstytucji

Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r.¹ prawa podmiotowego. Wzmiankowane orzeczenie oraz materia w nim poruszona wpisują się w ramy coraz szerszej dyskusji przedstawiciele nauki prawa konstytucyjnego dotyczącej strony formalnej i materialnej skargi konstytucyjnej². Wypełnia ono jednocześnie istotną lukę w nurcie dyskusyjnym. Dotyczy bowiem rozpoznania skargi konstytucyjnej osoby, która po jej wniesieniu zmarła. W celu pełnego omówienia analizowanej materii posłużono się metodą dogmatyczną, metodą prawnoporównawczą oraz w niewielkim zakresie metodą historyczną.

2. Stan faktyczny związany ze sprawą o sygn. akt Ts 68/18

Orzeczenie stanowiące główny przedmiot zainteresowania zapadło na kanwie następującego stanu faktycznego. Decyzją z 23.05.2016 r. Zakład Ubezpieczeń Społecznych odmówił skarżącemu prawa do emerytury. Skarżący odwołał się od decyzji organu do sądu okręgowego, który wyrokiem z 25.11.2016 r. oddalił odwołanie w całości. Orzeczenie sądu pierwszej instancji – na skutek apelacji skarżącego – zostało następnie w pełni utrzymane przez sąd drugiej instancji. *A meriti*, zdaniem skarżącego, stosowana w orzecznictwie sądów powszechnych wykładnia przepisu art. 55 ustawy z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 53) (dalej: ustawa o FUS) naruszała przepisy art. 31, art. 32, art. 64 i art. 67 Konstytucji RP. Skarżący wskazał, że sądy stosują błędną wykładnię, niezgodną z zasadami wykładni językowej i celowościowej. Zasadnicze wątpliwości skarżącego budziło pojęcie „kontynuacja ubezpieczenia”, które – w jego ocenie – w dotychczasowym orzecznictwie oznacza nierozwiązanie stosunku pracy w dacie osiągnięcia powszechnego wieku emerytalnego. Warunek ten, wprowadzony przez orzecznictwo sądów, stanowił zdaniem skarżącego „szykanę” wobec osób, które w tym dniu z różnych przyczyn nie

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78 poz. 483 ze zm.), dalej: Konstytucja RP. Zgodnie z art. 79 ust. 1 Konstytucji RP każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji.

² Zob. między innymi Z. Czeszejko-Sochacki, *Skarga konstytucyjna w prawie polskim*, „Przegląd Sejmowy” 1998/1, s. 31–54; M. Wiącek, *Formalne przesłanki skargi konstytucyjnej (w świetle orzecznictwa TK)*, „Państwo i Prawo” 2011/9, s. 20–34; J. Sułkowski, W. Białogłowski, *W sprawie formalnych przesłanek skargi konstytucyjnej*, „Państwo i Prawo” 2012/3, s. 100–106 i literatura tam cytowana; P. Króliczek, *Zakres podmiotowy polskiej skargi konstytucyjnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017/1, s. 35–53; M. Derlatka, *Skarga konstytucyjna w Niemczech*, Warszawa 2009; M. Laskowska, *Skarga konstytucyjna w dobie ustawy z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym*, „Przegląd Konstytucyjny” 2020/4, s. 128–142.

pozostawały lub nie mogły pozostawać w zatrudnieniu, co skutkowało nieuzasadnionym różnicowaniem uprawnień obywateli w zakresie ich konstytucyjnego prawa do zabezpieczenia społecznego.

Z treści skargi konstytucyjnej wynikało, że skarżący skierował również skargę kasacyjną od wyroku sądu apelacyjnego. Mając tę okoliczność na uwadze, Trybunał Konstytucyjny postanowieniem z 10.12.2018 r. zawiesił postępowanie dotyczące wstępnej kontroli badanej skargi konstytucyjnej. Sąd konstytucyjny następnie z urzędu ustalił, że Sąd Najwyższy wyrokiem z 4.07.2019 r. oddalił w całości skargę kasacyjną.

Postanowieniem z 3.10.2019 r. TK podjął zawieszono postępowanie, a zarządzeniem z tego samego dnia wezwał skarżącego do usunięcia braku formalnego skargi konstytucyjnej polegającego na udokumentowaniu daty doręczenia skarżącemu orzeczenia sądu drugiej instancji. W odpowiedzi na wezwanie 4.11.2019 r. wpłynęło do TK pismo pełnomocnika skarżącego, który poinformował, że usunięcie braku formalnego nie jest możliwe, ponieważ skarżący zmarł, a przed sądami powszechnymi działał osobiście, wnosząc – w miarę potrzeby – o ponowne zawieszenie postępowania.

3. STANOWISKO SĄDU KONSTYTUCYJNEGO

Sąd konstytucyjny nie zauważył jednakże potrzeby dalszego zawieszenia postępowania. Już na wstępie uzasadnienia TK podkreślił, że śmierć skarżącego nie stanowi przeszkody do rozpoznania złożonej przez niego skargi konstytucyjnej³. Nie można więc uznać – zdaniem TK – że w razie śmierci skarżącego mają odpowiednie zastosowanie przepisy ustawy z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego⁴. W ocenie sądu konstytucyjnego „odrębności charakteryzujące

postępowanie w przedmiocie skargi konstytucyjnej w stosunku do postępowań sądowych są na tyle istotne, że uzasadniają bardzo ostrożne stosowanie przesłanek zawieszenia lub umorzenia postępowania. Przyjęcie innego stanowiska ograniczałoby w znaczącym stopniu możliwość realizowania podstawowej funkcji postępowania przed Trybunałem w zakresie badania konstytucyjności przepisów prawa. Orzeczenie rozstrzygające merytorycznie skargę konstytucyjną ma niewątpliwie walor ogólny, jest skuteczne *erga omnes*, ma moc powszechnie obowiązującą (art. 190 ust. 1 Konstytucji). Rozpoznając skargę konstytucyjną, Trybunał rozstrzyga o zgodności aktu normatywnego z Konstytucją. Orzeczenie zaś tylko pośrednio dotyczy

³ Zob. wyroki TK: z 21.05.2001 r. (SK 15/00), OTK 2001/4, poz. 85; z 15.04.2003 r. (SK 4/02), OTK-A 2003/4, poz. 31; z 24.04.2014 r. (SK 56/12), OTK-A 2014/4, poz. 42 oraz postanowienie TK z 27.05.2009 r. (SK 53/08), OTK-A 2009/5, poz. 81.

⁴ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania

cywilnego (Dz.U. z 2019 r. poz. 1460), dalej: k.p.c.

sprawy indywidualnej skarżącego w tym sensie, iż rozstrzyga o dopuszczalności stosowania określonego aktu normatywnego”⁵. W konsekwencji śmierć skarżącego – w tym przypadku – nie stanowi przeszkody do wydania postanowienia o odmowie nadania lub o nadaniu skardze konstytucyjnej dalszego biegu⁶.

Tezy tego rozstrzygnięcia można ująć następująco. Po pierwsze, śmierć skarżącego nie stanowi przeszkody do rozpoznania złożonej przez niego skargi konstytucyjnej. Po drugie, postępowanie w przedmiocie skargi konstytucyjnej jest postępowaniem odrębnym od postępowania sądowego prowadzonego w reżimie regulacji Kodeksu postępowania cywilnego, gdyż ma ono charakter ogólny. Słowem, jest skuteczne *erga omnes*. Po trzecie, rozpoznanie skargi konstytucyjnej ma przede wszystkim na celu ustalenie zgodności danego aktu normatywnego z Konstytucją, natomiast kwestią wtórną (drugorzędną) jest indywidualny interes skarżącego.

4. ANALIZA PRAWNOPORÓWNAWCZA STANOWISKA TK

Wywiedzione przez TK tezy wymagają pogłębionej refleksji i oceny z daleko idącą ostrożnością. Na wstępie należy zauważyć, że w orzecznictwie TK zarysowano również inny pogląd. W postanowieniu z 9.03.1999 r. (SK

10/98)⁷ TK zauważył, że art. 79 ust. 1 Konstytucji stanowi źródło normatywne prawa do wniesienia skargi konstytucyjnej. Służy ono wyłącznie temu podmiotowi, którego wolności konstytucyjne lub prawa są naruszane. Oznacza to, że jedną z przesłanek skargi konstytucyjnej stanowi osobiste zainteresowanie skarżącego w rozstrzygnięciu przez Trybunał Konstytucyjny jego skargi⁸. Z powyższego sąd konstytucyjny wywiódł, że „prawo wniesienia skargi jest prawem osobistym i ściśle związanym z określonym podmiotem. Śmierć skarżącego oznacza zatem wygaśnięcie prawa przysługującego mu na podstawie art. 79 konstytucji. Wobec odpadnięcia jednej z materialnoprawnych przesłanek skargi, wydanie orzeczenia przez Trybunał Konstytucyjny staje się niedopuszczalne”⁹. Pogląd ten jest także prezentowany przez część przedstawicieli doktryny prawa konstytucyjnego. Jak zauważa Małgorzata Masternak-Kubiak, „podmiot występujący ze skargą musi być osobiście zainteresowany w zniesieniu naruszenia jego praw”¹⁰.

Z kolei Lech Jamróz prezentuje odmienny pogląd, podkreślając, iż „praktyka Trybunału wskazuje natomiast, że śmierć skarżącego w trakcie postępowania skargowego nie stoi na przeszkodzie wydania orzeczenia merytorycznego, nie stanowi *per se* pod-

⁵ Uzasadnienie postanowienia TK z 21.01.2020 r. (Ts 68/18), OTK-B 2020, poz. 109.

⁶ Podobnie postanowienie TK z 7.03.2006 r. (Ts 66/05), OTK-B 2006/2, poz. 97.

⁷ Postanowienie TK z 9.03.1999 r. (SK 10/98), OTK 1999/2, poz. 27.

⁸ Tak też B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 410.

⁹ Uzasadnienie postanowienia TK z 9.03.1999 r. (SK 10/98), OTK 1999/2, poz. 27.

¹⁰ M. Masternak-Kubiak, *Ustawa o Trybunale Konstytucyjnym*, Warszawa 1998, s. 48.

stawy do umorzenia lub zawieszenia postępowania w sprawie skargi¹¹.

Zarysowany dwugłos ukazuje, że analizowany problem jest doniosły i wymagający intensywnej refleksji. Warto w tym miejscu odnotować w sposób ogólny, jak analizowana materia została uregulowana na gruncie ustawy zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec¹². W Niemczech indywidualna skarga konstytucyjna, ulokowana normatywnie między innymi w art. 93 ust. 4a GG, ma kilka ważnych cech charakterystycznych, odróżniających ją od skargi konstytucyjnej w Polsce, a co za tym idzie, przyczyniających się do utwierdzenia silnej pozycji ustrojowej Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (dalej: FTK). Republika Federalna Niemiec zdecydowała się przyjąć szeroki model skargi konstytucyjnej, zgodnie z którym każdy, czyje prawa podstawowe zostały naruszone przez władzę publiczną, może złożyć skargę do FTK¹³. Naruszenie praw podstawowych jednostki przez władzę publiczną interpretowane jest tu szeroko jako jakiegokolwiek działanie czy też zaniechanie władzy ustawodawczej, wykonawczej lub sądowniczej¹⁴. Konsekwencją zastosowania szerokiej koncepcji skargi jest nie tylko duża liczba wpływów skarg. Dużo

ważniejsze – z punktu widzenia postrzegania instytucji w społeczeństwie – jest wytworzenie uczucia, że każdy może zwrócić się do sądu, a zarazem najwyższego organu konstytucyjnego, ze swoją sprawą. W Niemczech analizowana wcześniej przesłanka bezpośredniości – naruszenia prawa lub wolności konkretnej jednostki – musi ulec wspomnianej przesłance interesu społecznego. W ten sposób w formie skargi konstytucyjnej obywatel ma możliwość niejako złożenia wniosku o abstrakcyjną kontrolę aktu normatywnego. Sprawia to, że w kluczowych sprawach jednostka może wymusić kontrolę aktu normatywnego, wykazując możliwość powszechnego naruszenia praw i wolności zawartych w GG. Tym samym należy zauważyć, że FTK ma w tym zakresie podejście pragmatyczne, związane z istotą sądownictwa konstytucyjnego, które dotyczy przecież wszystkich jednostek, a nie powinno być obwarowane jedynie ramami natury podmiotowej i przedmiotowej jednego przypadku *ad casum*.

5. ISTOTA SKARGI KONSTYTUCYJNEJ W POLSCE A INTERES PRAWNY SKARŻĄCEGO

W Polsce natomiast skarga konstytucyjna jest instytucją, która służy podmiotom prawa do ochrony przed TK przysługujących im konstytucyjnych praw i wolności w razie ich naruszenia przez ustawy i inne akty normatywne. Warunkiem formalnym zaś jest wyczerpanie drogi prawnej¹⁵.

¹¹ L. Jamróz, *Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie*, Białystok 2011, s. 81.

¹² Ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23.05.1949 r., dalej: GG, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/02/Niemcy_pol_010711.pdf (dostęp: 26.08.2020 r.).

¹³ M. Derlatka, *Skarga konstytucyjna w Niemczech...*, s. 288.

¹⁴ T. Kingreen, R. Poscher, *Grundrechte, Staatsrecht II*, Monachium 2016, s. 311.

¹⁵ J. Trzciński, M. Wiącek (w.): *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz*, red. L. Gar-

W tym sensie do przesłanek skargi konstytucyjnej w nauce prawa zalicza się: „osobisty interes prawny, a nie obiektywny – jak przy konstrukcji skargi powszechnej (*actio popularis*), i b) interes aktualny (a nie potencjalny)”¹⁶. Przepis art. 79 ust. 1 Konstytucji RP nie określa wprost zakresu podmiotowego legitymacji czynnej do wniesienia skargi konstytucyjnej. Czyni to w sposób pośredni, poprzez wprowadzenie wymogu „naruszenia praw i wolności” skarżącego¹⁷. Jak słusznie zauważył sąd konstytucyjny w postanowieniu z 12.10.2004 r., „artykuł 79 ust. 1 Konstytucji określając podmiot uprawniony do wniesienia skargi konstytucyjnej posługuje się zwrotem każdy. Zwrot ten oznacza tego, kto jest podmiotem konstytucyjnych wolności i praw podmiotowych. Z istoty uregulowania skargi konstytucyjnej wynika, że stanowi ona przede wszystkim środek ochrony wolności i praw przysługujących osobie fizycznej. (...) Zakres podmiotowy skargi konstytucyjnej jest więc wyznaczony przede wszystkim przez zakres podmiotowy poszczególnych wolności lub praw konstytucyjnych”¹⁸.

---

licki, M. Zubik, Warszawa 2016, uwagi do art. 79 Konstytucji RP; tak też B. Banaszak, *Skarga konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 1995/12, s. 5 oraz L. Garlicki, *Trybunał Konstytucyjny w projekcie Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*, „Państwo i Prawo” 1996/2, s. 12.

¹⁶ J. Trzciniński, M. Wiącek (w:) *Konstytucja...*, uwagi do art. 79 Konstytucji RP

¹⁷ L. Bosek, M. Wild (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016, Legalis/el., uwagi do art. 79 Konstytucji RP

¹⁸ Uzasadnienie postanowienia TK z 12.10.2004 r. (TS 35/04), OTK-B 2005/1, poz. 25.

Z drugiej strony skarga konstytucyjna jest środkiem prawnym zmierzającym ku uchyleniu z systemu prawnego aktu prawnego niezgodnego z Konstytucją RP. Przy czym chodzi tu o regulacje stanowiące „podstawę prawną orzeczenia”¹⁹, definiowane jako „całokształt przepisów prawa (norm) stosowanych przez organ władzy publicznej w celu wydania aktu stosowania prawa. Na tak rozumianą podstawę składają się nie tylko przepisy prawa materialnego, ale również regulacje dotyczące procedury, a jednocześnie także podstawowe przepisy ustrojowe, które tworzą dany organ władzy publicznej i wyposażają go w odpowiednie kompetencje, w ramach których wydane zostaje ostateczne rozstrzygnięcie dotyczące skarżącego (przepisy ustrojowe)”²⁰. Swoista dwoistość powoduje, że niezmiernie trudne jest określenie, czy podstawowym celem skargi konstytucyjnej jest ochrona *stricte* interesu jednostki (interesu subiektywnego), czy też interesu publicznego (interesu obiektywnego).

Zarysowany problem jest ściśle związany z zasadą skargowości. Innymi słowy, już na wstępnym etapie kontroli skargi konstytucyjnej konieczne jest ustalenie, czy została ona skierowana do TK przez podmiot uprawniony do inicjowania kontroli norm. W doktrynie prawa wyrażono pogląd, zgodnie z którym „zasada skargowości oznacza, że legitymacja po stronie podmiotu, który zainicjował postępowanie

---

¹⁹ J. Trzciniński, M. Wiącek (w:) *Konstytucja...*, uwagi do art. 79 Konstytucji RP

²⁰ Wyrok TK z 24.10.2007 r. (K 7/06), OTK-A 2007/9, poz. 108.

konstytucyjne, powinna istnieć przez cały okres, w którym ono się toczy. W szczególności negatywną przesłanką postępowania przed TK – nakazującego umorzenie z uwagi na niedopuszczalność wydania wyroku – jest utrata legitymacji wnioskodawcy w okresie poprzedzającym wydanie wyroku, a także sytuacja, w której w okresie tym wnioskodawca przestał istnieć²¹.

Dodatkowo podkreślenia wymaga, że pozytywny wynik wstępnej kontroli skargi konstytucyjnej nie przesądza o późniejszym merytorycznym badaniu zarzutów objętych skargą²². Zgodnie bowiem z utrwaloną linią orzecniczą sąd konstytucyjny na każdym etapie postępowania zobligowany jest do kontroli, czy nie zachodzi negatywna przesłanka procesowa wyłączająca dopuszczalność merytorycznej oceny zgłoszonych zarzutów, skutkująca obligatoryjnym umorzeniem postępowania²³.

W tym sensie kluczowe znaczenie ma brzmienie art. 59 ustawy z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem

Konstytucyjnym²⁴, w którym ułożone zostały przesłanki umorzenia postępowania prowadzonego przed sądem konstytucyjnym²⁵. Literalna wykładnia analizowanego przepisu powoduje, że za stosunkowo kontrowersyjne należy uznać stanowisko TK, który w głosowanym postanowieniu za fakt całkowicie irrelevantny uznaje śmierć skarżącego. W pkt 2 i 3 art. 59 ust. 1 ustawy o TK wskazano, że przesłankami umorzenia postępowania są sytuacje, w których wydanie orzeczenia stało się niedopuszczalne lub zbędne. Jeżeli zatem przyjąć koncepcję, iż podstawą wszczęcia postępowania w wyniku skargi konstytucyjnej jest wykazanie indywidualnego interesu

²⁴ Ustawa z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (Dz.U. z 2019 r. poz. 2393), dalej: ustawa o TK.

²⁵ Zgodnie z art. 59 ust. 1 ustawy o TK Trybunał na posiedzeniu niejawnym wydaje postanowienie o umorzeniu postępowania: 1) na skutek cofnięcia wniosku, pytania prawnego albo skargi konstytucyjnej; 2) jeżeli wydanie orzeczenia jest niedopuszczalne; 3) jeżeli wydanie orzeczenia jest zbędne; 4) jeżeli akt normatywny w zakwestionowanym zakresie utracił moc obowiązującą przed wydaniem orzeczenia przez Trybunał; 5) w przypadku zakończenia kadencji Sejmu i Senatu, w niezakończonych sprawach wszczętych na podstawie wniosku grupy posłów albo grupy senatorów, o którym mowa w art. 191 ust. 1 pkt 1 Konstytucji. Ust. 2 art. 59 stanowi z kolei, że: jeżeli okoliczności, o których mowa w ust. 1 pkt 1–5, ujawnią się na rozprawie, Trybunał wydaje postanowienie o umorzeniu postępowania. Natomiast zgodnie z art. 59 ust. 3 Trybunał nie umarza postępowania z przyczyny, o której mowa w ust. 1 pkt 4, jeżeli wydanie orzeczenia w postępowaniu zainicjowanym skargą konstytucyjną jest konieczne dla ochrony konstytucyjnych wolności i praw.

²¹ M. Zubik, M. Wiącek, *Kompetencje sądu konstytucyjnego a granice swobody orzekania przez sędziów Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2009/4, s. 39.

²² Zob. postanowienie TK z 27.10.2008 r. (SK 31/07), OTK-A 2008/8, poz. 151.

²³ Zob. postanowienia TK z: 14.12.1999 r. (SK 15/99), OTK ZU 1999/7, poz. 169; 5.12.2001 r. (K. 31/00), OTK ZU 2001/8, poz. 269; 21.10.2003 r. (SK 41/02), OTK-A ZU 2003/8, poz. 89; 6.07.2004 r. (SK 47/03), OTK-A ZU 2004/7, poz. 74; 21.03.2006 r. (SK 58/05), OTK-A ZU 2006/3, poz. 35; 30.05.2007 r. (SK 67/06), OTK-A ZU 2007/6, poz. 64; 24.10.2006 r. (SK 65/05), OTK-A ZU 2006/9, poz. 145 oraz 20.12.2007 r. (SK 67/05), OTK-A ZU 2007/11, poz. 168,

prawnego, który już na etapie wstępnej kontroli jest skrupulatnie przez TK weryfikowany, to przejawem braku konsekwencji jest następcze uznanie, że to interes publiczny ma pierwszorzędne znaczenie w przypadku śmierci skarżącego. Podmiot pierwotnie występujący ze skargą konstytucyjną przestaje – z oczywistych względów – być zainteresowany zniesieniem naruszenia jego praw. Co w konsekwencji powoduje, że odpada jedna z podstawowych przesłanek rozpatrzenia skargi konstytucyjnej w postaci osobistego interesu skarżącego.

W prowadzonej analizie nie sposób także pominąć art. 36 ustawy o TK, który odsyła do przepisów Kodeksu postępowania cywilnego w zakresie ustalenia sposobu i zasad procedowania przed sądem konstytucyjnym, jeżeli dana kwestia nie została uregulowana w samym akcie normatywnym.

Przy czym ustawodawca podkreśla, że przepisy te stosuje się „odpowiednio”. Zgodnie z utrwalonym w nauce prawa i orzecznictwie paradygmatem „odpowiednie stosowanie przepisów prawa” oznacza w szczególności „niezbędną adaptację (i ewentualnie zmianę niektórych elementów) normy do zasadniczych celów i form danego postępowania, jak również pełne uwzględnienie charakteru i celu danego postępowania oraz wynikających stąd różnic w stosunku do uregulowań, które mają być zastosowane”²⁶.

²⁶ Uzasadnienie uchwały SN z 15.09.1995 r. (III CZP 110/95), OSNC z. 12, poz. 177; postanowienie SN z 19.04.2012 r. (IV CZ 153/11), LEX nr 1250770; podobnie J. Nowacki, *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa*, „Państwo i Prawo” 1964/3, s. 370 i n.

Materia związana ze śmiercią strony postępowania została uregulowana w art. 174 § 1 pkt 1 k.p.c., zgodnie z którym „sąd zawiesza postępowanie z urzędu w razie śmierci strony lub jej przedstawiciela ustawowego, utraty przez nich zdolności procesowej, utraty przez stronę zdolności sądowej lub utraty przez przedstawiciela ustawowego charakteru takiego przedstawiciela”. Z kolei art. 180 § 1 pkt 1 k.p.c. stanowi, że „sąd postanowi podjąć postępowanie z urzędu, gdy ustanie przyczyna zawieszenia, w szczególności: w razie śmierci strony – z chwilą zgłoszenia się lub wskazania następców prawnych zmarłego albo z chwilą ustanowienia we właściwej drodze kuratora spadku”. W orzecznictwie SN zauważalna jest daleko idąca refleksja nad analizowanym problemem. Sąd Najwyższy już w 1961 r. jednoznacznie przesądził, że śmierć strony powoduje zawieszenie postępowania, jeżeli nastąpi już po wszczęciu postępowania, to znaczy w jego trakcie²⁷.

Organ ten zauważa jednak, że w zakresie konieczności zawieszenia postępowania oraz ewentualnej możliwości dalszego jego prowadzenia konieczne jest rozróżnienie dwóch sytuacji. Po pierwsze, kiedy to przedmiotem procesu są prawa i obowiązki, które przechodzą na następców prawnych, wówczas sąd jest zobowiązany do zawieszenia postępowania do czasu wstąpienia spadkobierców lub kuratora spadku²⁸. Założeniem zawieszenia

²⁷ Orzeczenie SN z 27.04.1961 r. (II CZ 49/61), LEX nr 1632948.

²⁸ Wyrok SN z 15.07.1998 r. (II CKU 19/98), „Prokuratura i Prawo” 1998/11–12, poz. 45; uchwała SN z 23.04.1985 r. (III CZP 16/85),

postępowania jest bowiem stworzenie warunków do uleczenia następczego braku bezwzględnej przesłanki procesowej (zdolności sądowej) przez podjęcie postępowania z udziałem następców prawnych zmarłej strony²⁹. Jest to konsekwencja brzmienia art. 922 Kodeksu cywilnego³⁰, zgodnie z którym do spadku po zmarłym należą wyłącznie prawa i obowiązki o charakterze majątkowym. Ogólnie mówiąc, chodzi o interes gospodarczy (ekonomiczny). *A contrario* do masy spadkowej nie wchodzi prawa i obowiązki ściśle związane z osobą zmarłego. Brak sukcesji tych praw i obowiązków bezpośrednio wynika z ich natury oraz struktury³¹. Wobec czego osobiste prawa podmiotowe wygasają z chwilą śmierci spadkodawcy. Tym samym żaden z następców prawnych nie posiada interesu faktycznego lub prawnego, aby tych praw dochodzić. Dlatego też spadkobiercy nie uzyskają nigdy legitymacji czynnej w zakresie dochodzenia tych praw.

W orzeczeniu z 1.02.1960 r. SN sta-

OSNCP 1985/12, poz. 195. Dodatkowo należy zauważyć, że w postępowaniu nieprocesowym zawieszenie postępowania w przypadku śmierci uczestnika postępowania jest uzależnione od uznania przez sąd, że jest to konieczne lub celowe w okolicznościach danej sprawy. Innymi słowy, sąd z urzędu nie jest zobowiązany do zawieszenia postępowania – zob. postanowienie SN z 15.06.2011 r. (V CSK 363/10), LEX nr nr 1133813.

²⁹ A. Laskowska, *Zawieszenie sądowego postępowania rozpoznawczego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2009, s. 76.

³⁰ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740).

³¹ W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 168.

nał na stanowisku, zgodnie z którym „śmierć strony powodowej w sprawie dotyczącej jej prawa osobistego nieprzechodzącego na spadkobierców nie wywołuje zawieszenia postępowania. W tego rodzaju sprawach, jeśli nastąpi śmierć strony, merytoryczne rozstrzygnięcie sprawy staje się bezprzedmiotowe i postępowanie ulega umorzeniu”³². Innymi słowy, śmierć strony w postępowaniu dotyczącym jej praw osobistych powoduje jego umorzenie z urzędu, jako że wydanie orzeczenia będzie bezprzedmiotowe³³. Przesądzenie kwestii „dziedziczności” danego prawa lub obowiązku powinno być przeprowadzone *ad casum*. Jest ono bowiem uzależnione od natury danego prawa podmiotowego³⁴. Stąd też materia ta podlega kontroli instancyjnej i kasacyjnej, jednakże szersza analiza tego problemu wykracza poza ramy niniejszego opracowania.

Osadzając powyższe rozważania w ramy Konstytucji RP i instytucji skargi konstytucyjnej, podkreślić należy, że określone prawa i wolności znajdujące źródło normatywne w rozdziale II ustawy zasadniczej także mają charakter *stricte* osobisty. Są one bowiem ściśle związane z osobowością człowieka, a ich przestrzeganie przez organy władzy publicznej oraz przez całe społeczeństwo wynika

³² Orzeczenie SN z 1.02.1960 r. (4 CR 565/59), OSN 1960/4, poz. 115

³³ Postanowienie SN: z 18.03.2013 r. (II CSK 513/12), LEX nr 1318351; z 28.11.2018 r. (II UZ 24/18), OSNP 2019/7, poz. 91; tak też wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 26.03.2018 r. (III AUa 208/18), LEX nr 2668068.

³⁴ W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, s. 182 i n.

z obowiązku ochrony ludzkiej godności³⁵. Do katalogu praw i wolności konstytucyjnych o charakterze osobistym zaliczyć należy między innymi: prawo do poszanowania godności człowieka (art. 30 Konstytucji RP)³⁶, prawo do życia (art. 38 Konstytucji RP)³⁷, zakaz poddawania człowieka przymusowym eksperymentom naukowym (art. 39 Konstytucji RP), zakaz stosowania tortur (art. 40 Konstytucji RP), prawo do poszanowania nietykalności i wolności osobistej (art. 41 Konstytucji RP)³⁸, prawo do ochrony życia prywatnego (art. 47 Konstytucji RP)³⁹, prawo do ochrony informacji o sobie (art. 51 Konstytucji RP)⁴⁰, wolność sumienia i wyznania (art. 53 Konstytucji RP)⁴¹, wolność słowa (art. 54 Konstytucji RP)⁴². Przedstawiony katalog ma charakter przykładowy

i otwarty. Ukazuje on jednak, jak wiele praw i wolności konstytucyjnych ma charakter osobisty. Przyjęcie wykładni analogicznej do tej przedstawionej na gruncie Kodeksu postępowania cywilnego prowadziłyby do uznania, że TK jest zobowiązany do umorzenia wszelkich postępowań zainicjowanych skargą konstytucyjną, w której za wzorzec kontroli przyjęto prawo lub wolność konstytucyjną o charakterze osobistym.

Podkreślenia wymaga, że nawet ustalenie „dziedziczności” określonych praw i wolności uregulowanych w rozdziale II ustawy zasadniczej jest irrelevantne z perspektywy dalszego procedowania wniesionej skargi konstytucyjnej⁴³. Trybunał Konstytucyjny zdaje się bowiem wykluczać możliwość wstąpienia do postępowania następców prawnych skarżącego lub też kuratora spadku. W postanowieniu z 26.05.2008 r. sąd konstytucyjny stanął na stanowisku, zgodnie z którym „ewentualne następstwo prawne, czy to wynikające ze śmierci osoby fizycznej (likwidacji jednostki organizacyjnej) będącej skarżącym, czy to będące skutkiem czynności prawnej dotyczącej przedmiotu w jakiś (luźny) sposób związanego ze złożoną skargą konstytucyjną (...), nie ma żadnego znaczenia dla postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym z uwagi na cel realizowany w tym postępowaniu. Następstwo to nie stanowi bowiem przeszkody do usunięcia z porządku prawnego przepisu niezgodnego z Konstytucją i z tego powodu, (...) zmiana podmiotowa po stronie skarżącego nie jest dopuszczalna w postępowaniu przed Trybunałem. Te same

³⁵ M. Chmaj, *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2008, s. 109.

³⁶ Uchwała składu 7 sędziów SN z 18.10.2011 r. (III CZP 25/11), OSNC 2012/2, poz. 15.

³⁷ Orzeczenie TK z 28.05.1997 r. (K 26/96), OTK 1997/2, poz. 19.

³⁸ Szerzej w tym zakresie: P. Wiliński, P. Karlik (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, Legalis/el., uwagi do art. 41 Konstytucji RP i literatura oraz orzecznictwo tam cytowane. Ponadto M. Ławrynowicz-Miklaszewicz, *Koncepcje istoty wolności i praw jednostki oraz aspekt formalny ich ograniczenia*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014/4, s. 73–93.

³⁹ Zob. spośród wielu wyroki TK z: 19.05.1998 r. (U 5/97), OTK 1998/4, poz. 46; 20.11.2002 r. (K 41/02), OTK-A 2002/6, poz. 83; 5.03.2013 r. (U 2/11), OTK-A 2013/3, poz. 24.

⁴⁰ Wyroki TK z: 19.05.1998 r. (U 5/97), OTK 1998/4, poz. 46; 20.11.2002 r. (K 41/02), OTK-A 2002/6, poz. 83.

⁴¹ M. Chmaj, *Wolności i prawa człowieka...*, s. 109.

⁴² Wyrok TK z 20.07.2011 r. (K 9/11), OTK-A 2011/6, poz. 61.

⁴³ L. Bosek, M. Wild (w:) *Konstytucja...*, uwagi do art. 79 Konstytucji RP.

względy przemawiają za wyłączeniem możliwości wystąpienia po stronie skarżącego jednocześnie zarówno podmiotu, który wniósł skargę konstytucyjną, jak również jego następcy prawnego⁴⁴.

Odrzucenie przez TK możliwości wstąpienia do postępowania następców prawnych skarżącego prowadzi do wniosku, że już po wniesieniu skargi konstytucyjnej sąd konstytucyjny w sposób dorozumiany za materię drugorzędną uznaje jego interes prawny. W pełni odchodząc od regulacji przyjętych na gruncie Kodeksu postępowania cywilnego. Trudno jednak w pełni podzielić pogląd, iż odrębności charakteryzujące postępowanie w przedmiocie skargi konstytucyjnej w stosunku do postępowań sądowych są na tyle istotne, że zmuszają do apriorycznego odrzucenia możliwości umorzenia postępowania w sytuacji, kiedy to skarżący dochodził ochrony prawa lub wolności konstytucyjnej o charakterze osobistym.

Zgodzić się należy z sądem konstytucyjnym, że jednym z głównych celów postępowania inicjowanego skargą konstytucyjną jest rozstrzygnięcie o zgodności zaskarżonego aktu normatywnego z Konstytucją. Nie można jednak w pełni aprobować poglądu, że orzeczenie TK zaś tylko pośrednio dotyczy sprawy indywidualnej skarżącego. Jest to pogląd sprzeczny z podstawowymi przesłankami formalno-materiałnymi skargi konstytucyjnej, ponieważ niewykazanie osobistego interesu prawnego skarżącego skutkuje odmową nadania skardze dalszego biegu.

6. ZAKOŃCZENIE

Konstatując, pomimo podniesionych licznych wątpliwości z aprobatą należy odnieść się do konkluzji przyjętej przez TK w postanowieniu z 21.01.2020 r. Wydaje się bowiem, że nawet śmierć skarżącego nie powinna stanowić przeszkody w zbadaniu, czy zaskarżona regulacja prawna jest zgodna z przepisami ustawy zasadniczej. Przeprowadzona kontrola konstytucyjności danego aktu normatywnego – pomimo że staje się irrelevantna dla skarżącego – jest istotna z perspektywy ochrony innych podmiotów prawa. Umożliwia bowiem uchylenie przepisów prawa, które mogą w przyszłości stanowić podstawę normatywną orzeczeń, pomimo ich ewentualnej niekonstytucyjności. A zatem konieczna jest większa refleksja sądu konstytucyjnego nad analizowanym problemem. Trybunał Konstytucyjny bowiem do tej materii odnosi się w sposób ogólny, nie zauważając problemów przedstawionych w niniejszej glosie. Konieczne jest przyjęcie kierunku, zgodnie z którym Trybunał Konstytucyjny, pomimo śmierci skarżącego przed merytorycznym rozpoznaniem skargi konstytucyjnej, wyda w danej sprawie orzeczenie merytoryczne. Interes partykularny danego podmiotu w takiej sytuacji ulega bowiem interesowi ogólnemu, jakim jest zapewnienie zgodności stanowionego prawa z ustawą zasadniczą.

⁴⁴ Postanowienie TK z 26.05.2008 r. (SK 12/06), OTK-A 2008/4, poz. 71.

ABSTRACT

dr Paweł Śmiałek, advocate

Advocate, a graduate of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, he holds a doctorate in human rights and constitutional law. Author of a dissertation entitled "Horizontal dimension of the right to equal treatment in the Constitution of the Republic of Poland". He is also the author of a number of publications in prestigious journals, such as "Studia Prawa Publicznego", "Palestra" and "Przegląd Prawa Konstytucyjnego". He specializes in constitutional law, human rights, civil law, and labour law. On a daily basis, he cooperates with a number of non-governmental organizations promoting equality in society. In addition, as a lecturer, he educates young law students in the fields of human rights and labour law, among others. In the course of his professional work, he has independently carried out many projects in the field of legal assistance to both individuals and corporate entities.

mgr Roksana Gawrońska

A graduate of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, she attended international and national academic conferences. A member of research clubs in the fields of constitutional law, human rights, and tax law. To date, she cooperates with the Eurasian Research Club at the Cyprus Science University, where she is also a member of the organizing committees of international scientific conferences. She also cooperates with the Polish Society for the Prevention of Discrimination, for which she has prepared legal opinions and submitted proposals of legislative solutions, particularly in the area of the broadly understood right to equal treatment. Furthermore, she has co-authored an article for "Polityka i Społeczeństwo" journal.

Death of the applicant and the examination of a constitutional appeal in the light of the judgment of the Constitutional Tribunal of 21 January 2020 (Ts 68/18)

The analysed judgment concerns the examination of a constitutional appeal of a person who died after filing it. This matter has not yet been the subject of broad interest of the Constitutional Tribunal and the science of constitutional law. There is no doubt, however, that this is an extremely important issue that requires in-depth analysis, in particular bearing in mind the inconsistency in the jurisprudence of the constitutional court. On the one hand, the Constitutional Tribunal recognizes that the applicant's death in the course of the proceedings does not constitute a reason for suspending or discontinuing the proceedings initiated by a constitutional appeal, since it is of utmost importance to examine the constitutionality of the challenged normative act. On the other hand, the constitutional court states that

the basis for the successful lodging of a constitutional appeal is the legal interest of the applicant, which ceases upon their death. The purpose of this study is to discuss the issue related to examination of a constitutional appeal if the person who lodged it subsequently dies, from the perspective of the general legal interest connected with examining a constitutional appeal, as well as the objectives connected with its examination by the constitutional court.

Keywords: *constitutional complaint, death of the complainant, discontinuation of proceedings before the constitutional court, preliminary review of the constitutional complaint, legal interest*

dr Paweł Śmiałek

ORCID: 0000-0001-6185-3451, e-mail: smialek.kancelaria@gmail.com

Autor ukończył aplikację adwokacką (ORA w Olsztynie) i jest pracownikiem dydaktycznym Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie. Absolwent Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, doktor nauk prawnych z zakresu praw człowieka i prawa konstytucyjnego. Autor rozprawy doktorskiej pt. „Horyzontalny wymiar prawa do równego traktowania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”. Jest również autorem szeregu publikacji w prestiżowych publikatorach, takich jak „Przegląd Sejmowy”, „Studia Prawa Publicznego”, „Palestra” i „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”. Specjalista z zakresu prawa konstytucyjnego, praw człowieka, prawa cywilnego i prawa pracy. Na co dzień współpracuje z szeregiem organizacji pozarządowych propagujących równość w społeczeństwie. Ponadto jako wykładowca kształci młodych adeptów prawa między innymi z zakresu praw człowieka i prawa pracy. W toku swojej pracy zawodowej realizował wiele projektów samodzielnie, zarówno w zakresie pomocy prawnej na rzecz osób fizycznych, jak i podmiotów korporacyjnych.

mgr Roksana Gawrońska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Absolwentka Uniwersytetu K. Wyszyńskiego w Warszawie. Uczestniczka konferencji naukowych o zasięgu międzynarodowym i krajowym. Członek kół naukowych zajmujących się tematyką prawa konstytucyjnego, prawa człowieka, a także prawa podatkowego. Do dnia dzisiejszego współpracuje z Euroazjatyckim Kołem Naukowym działającym przy University of Science na Cyprze, gdzie również jest członkiem komitetów organizacyjnych konferencji naukowych o zasięgu międzynarodowym. Współpracuje również z Polskim Towarzystwem Przeciwdziałania Dyskryminacji, na rzecz którego sporządza opinie prawne oraz przedkłada propozycje ewentualnych rozwiązań legislacyjnych, w szcze-

gólności w zakresie szeroko rozumianego prawa do równego traktowania. Jest ponadto współautorką artykułu do „Polityka i Społeczeństwo”.

BIBLIOGRAFIA ZAŁĄCZNIKOWA

- Banaszak Bogusław**, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999
- Banaszak Bogusław**, *Skarga konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 1995/12
- Borysiak Wojciech**, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013
- Bosek Leszek, Wild Mikołaj** (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016, Legalis/el., uwagi do art. 79 Konstytucji RP
- Chmaj Marek**, *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2008
- Czeszejko-Sochacki Zdzisław**, *Skarga konstytucyjna w prawie polskim*, „Przegląd Sejmowy” 1998/1
- Derlatka Marta**, *Skarga konstytucyjna w Niemczech*, Warszawa 2009
- Garlicki Leszek**, *Trybunał Konstytucyjny w projekcie Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*, „Państwo i Prawo” 1996/2
- Kingreen Tony, Poscher Ralph**, *Grundrechte, Staatsrecht II*, Monachium 2016
- Króliczek Paweł**, *Zakres podmiotowy polskiej skargi konstytucyjnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017/1
- Laskowska Agnieszka**, *Zawieszenie sądowego postępowania rozpoznawczego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2009
- Laskowska Monika**, *Skarga konstytucyjna w dobie ustawy z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym*, „Przegląd Konstytucyjny” 2020/4
- Ławrynowicz-Miklaszewicz Martyna**, *Koncepcje istoty wolności i praw jednostki oraz aspekt formalny ich ograniczenia*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014/4
- Masternak-Kubiak Małgorzata**, *Ustawa o Trybunale Konstytucyjnym*, Warszawa 1998
- Nowacki Józef**, *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa*, „Państwo i Prawo” 1964/3
- Sułkowski Józef, Białogłowski Wojciech**, *W sprawie formalnych przesłanek skargi konstytucyjnej*, „Państwo i Prawo” 2012/3

Trzcíński Jerzy, Wiącek Marcin (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, LEX/el., uwagi do art. 79 Konstytucji RP

Wiącek Marcin, *Formalne przesłanki skargi konstytucyjnej (w świetle orzecznictwa TK)* „Państwo i Prawo” 2011/9

Wiliński Paweł, Karlik Piotr (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, Legalis/el., uwagi do art. 41 Konstytucji RP

Zubik Marek, Wiącek Marcin, *Kompetencje sądu konstytucyjnego a granice swobody orzekania przez sędziów Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2009/4